

PUBLIKACIJA

Digitalna arhiva bošnjačke kulturne baštine

Očuvanje identiteta kroz digitalne tragove

Autor: Adem Fetahović

Donator: Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava

Decembar 2025 godine

UVOD

Svaka zajednica, da bi opstala i razvijala se, mora poznavati sebe. Mora znati svoje korijene, cijeliti svoj jezik, razumjeti svoje običaje i prenijeti ih budućim generacijama. U vremenu kada se sjećanja brišu brže nego što se mogu zapisati, kada se vrijednosti mijenjaju u skladu s brzinom digitalnog svijeta, osjećali smo snažnu potrebu da sačuvamo ono što nas kao zajednicu čini prepoznatljivim – našu kulturu, tradiciju i duh.

Kao koordinator ovog projekta, ponosan sam što smo zajedno sa timom uspjeli pokrenuti nešto što ima dugoročan smisao i vrijednost. **Digitalna arhiva bošnjačke kulturne baštine** nije samo tehnički projekat, već duboko emotivna i odgovorna misija. U ovoj arhivi sačuvane su priče koje bi mogle biti zaboravljene, običaji koji su već nestali iz svakodnevnog života, riječi koje sve rjeđe čujemo. Ovo je naš način da ne zaboravimo ko smo.

Ideja projekta nastala je iz želje da se elementi bošnjačke kulturne baštine sistematski prikupe, digitalizuju i učine dostupnim svima – ne samo članovima bošnjačke zajednice, već i široj javnosti, istraživačima, prosvjetnim radnicima i budućim generacijama. Kroz terenski rad, intervju, prikupljanje materijala, fotografija, narodnih priča, pjesama i običaja, stvoren je vrijedan fond koji je smješten na digitalnu platformu, ali i predstavljen kroz ovu publikaciju. Cilj nam nije bio da sačuvamo prošlost kao zamrznutu sliku, već da je stavimo u kontekst sadašnjosti i omogućimo joj da živi i dalje – kroz učenike, profesore, roditelje, znatiželjнике i sve one kojima je stalo.

Posebnu zahvalnost dugujemo **Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava**, koje je prepoznalo značaj ovog projekta i omogućilo njegovu realizaciju. Zahvaljujemo se i svim istraživačima, volonterima, kazivačima, ljudima iz zajednice koji su podijelili svoja sjećanja i pomogli da ova arhiva ne ostane ideja, već postane konkretna stvarnost. Hvala partnerima koji su nam ustupili prostor, literaturu, arhivu, i svakome ko je na bilo koji način doprinio ovom procesu.

Ova publikacija je zbir naših zajedničkih napora, ali i poziv svima da nam se priključe. Jer digitalna arhiva nije završena zbirka – ona je živa priča. A kultura ne prestaje kada je zapišemo, već tek tada počinje da se širi. Neka ova knjiga bude vaša ulaznica u svijet koji pripada svima nama – svijet zavičaja, pripadnosti i pamćenja.

CILJEVI I KONTEKST PROJEKTA

U svakom narodu postoji tihi kontinuitet između prošlosti i budućnosti – tok koji se ne vidi, ali se osjeća u jeziku kojim govorimo, pjesmama koje pjevamo, načinu kako pozdravljamo, slavimo ili tugujemo. Taj tok čini kulturnu baštinu. Za Bošnjake u Crnoj Gori, ta baština je duboko ukorijenjena u svakodnevici, ali i istovremeno ugrožena – tiho i gotovo neprimjetno – zubom vremena, ubrzanim promjenama u društvu, i sve slabijom međugeneracijskom transmisijom znanja.

Upravo iz tog razloga nastao je projekat **"Digitalna arhiva bošnjačke kulturne baštine"**, sa težnjom da postane most između generacija, između usmenog i pisanog, između stvarnog i digitalnog. Projekat je odgovor na jednostavno, ali važno pitanje: *Šta ostaje kada riječi zašute, kada se zaboravi kako se radila sofra, kad nestane onaj koji je znao porijeklo familije ili pravilno izgovarao stari bošnjački izraz?*

Zašto digitalizacija?

Digitalizacija nije samo tehnički proces – to je čin očuvanja identiteta. Kada običaj postane dokumentovan, kad stara pjesma dobije audio zapis, kad se porodično sjećanje prenese u digitalnu formu – ono prestaje biti krhko. Bošnjačka zajednica, iako snažno ukorijenjena u tradiciju, nije imala sistemski pristup arhiviranju svog kulturnog bogatstva. Većina znanja o porijeklu, mitovima, običajima i svakodnevnom životu sačuvana je usmeno, unutar porodica i lokalnih zajednica. Ali usmena predaja, koliko god bila autentična i bogata, nije otporna na vrijeme.

Digitalizacijom se kultura ne zaključava u arhive, već se oslobađa zaborava. Ona postaje dostupna u svakom domu, školi, instituciji. Obezbeđuje se kontinuitet znanja, ali i stvara prostor za njegovo dalje istraživanje, interpretaciju i kreativnu upotrebu.

Trenutno stanje očuvanosti tradicije

Tradicija bošnjačke zajednice u Crnoj Gori još uvijek postoji – ali u sve manjem broju domaćinstava i sve tišem glasu. Običaji se sve rjeđe prenose sa generacije na generaciju. Jezik se pojednostavljuje, lokalni izrazi nestaju, a rituali i narodne priče gube svoje mjesto u savremenoj svakodnevici. U nekim sredinama, stari zanati, odijevanje, pjesme i vjerovanja već su nestali bez pisanog ili vizualnog traga.

Institucije koje se bave kulturom često nemaju resurse ili stručni kadar koji bi se bavio sistematskim istraživanjem bošnjačkog nasljeđa. Škole, iako otvorene prema kulturnim sadržajima, nemaju dovoljno specifičnih materijala za rad s učenicima iz manjinskih zajednica. Mlade generacije, okrenute internetu i društvenim mrežama, sve manje imaju prilike da uopšte čuju za mitove, legende, običaje koje su njihovi preci živjeli svakodnevno.

Upravo tu digitalna arhiva ima svoju snagu – ona dokumentuje ono što bi moglo zauvijek nestati. Time se ne čuva samo prošlost, već i sadašnjost koja još uvijek ima šta da prenese.

Koje potrebe rješava projekat?

Projekat "**Digitalna arhiva bošnjačke kulturne baštine**" odgovara na više nivoa potreba:

Prvo, ispunjava **kulturnu potrebu zajednice** – da se njena posebnost, njeni običaji i vrijednosti dokumentuju i predstave dostojanstveno, stručno i trajno. Zajednica koja ne poznaje sebe, vremenom se asimilira i postaje nevidljiva. Ova arhiva je mehanizam borbe protiv zaborava, protiv gubitka identiteta kroz tišinu.

Drugo, rješava **obrazovne i naučne potrebe** – profesori, nastavnici, studenti i istraživači dobijaju relevantan, autentičan materijal koji mogu koristiti u nastavi, istraživanjima, projektima i analizama. Umjesto fragmentarnih podataka i sjećanja "iz druge ruke", dobijaju struktuiran izvor koji je dostupan i vjerodostojan.

Treće, projekat odgovara i **nadruštvenu potrebu za inkluzijom** – doprinosi stvaranju slike multikulturalne Crne Gore, u kojoj je i bošnjačka zajednica jasno prisutna sa svojim nasljeđem, vrijednostima i doprinosom društvu.

Ciljevi i kome je projekat namijenjen

Glavni cilj projekta jeste **sistematsko prikupljanje, digitalizacija i javna prezentacija elemenata bošnjačke kulturne baštine u Crnoj Gori**. Cilj nije samo arhiviranje, već i aktiviranje baštine – kroz njenu dostupnost, primjenu u obrazovanju, promociju i interpretaciju u savremenom kontekstu.

Cilj je i edukativan – da mladi Bošnjaci znaju šta znači ime koje nose, odakle potiče običaj njihovih roditelja, zašto se nekada bajram dočekivao drugačije nego danas. Cilj je i simboličan – da zajednica prepozna vlastitu vrijednost, i da ta vrijednost bude vidljiva i priznata i izvan nje same.

Projekat je namijenjen širokom spektru korisnika:

- **članovima bošnjačke zajednice** koji žele da bolje upoznaju i očuvaju svoje porijeklo;
- **nastavnicima i učenicima** koji će ove materijale koristiti u obrazovne svrhe;
- **istraživačima i institucijama** koji se bave identitetom i kulturom;
- **zainteresovanoj javnosti** koja želi da razumije i poštuje različitosti u Crnoj Gori.

U konačnici, ovo nije projekat samo o prošlosti. Ovo je projekat o pamćenju kao odgovornosti. O budućnosti u kojoj se zna ko si, i odakle dolaziš. I o zavičaju koji može stati u jednu digitalnu arhivu – da bi trajao zauvijek.

METODOLOGIJA PRIKUPLJANJA I DIGITALIZACIJE

Proces prikupljanja i digitalizacije bošnjačke kulturne baštine u okviru projekta "**Digitalna arhiva bošnjačke kulturne baštine**" bio je pažljivo osmišljen, temeljan i prilagođen specifičnostima sadržaja koji se istraživao. U fokusu nije bio samo kvantitet, već i autentičnost, vjerodostojnost i reprezentativnost materijala koji će činiti osnovu digitalne arhive. Cilj je bio sačuvati ono što istinski oslikava život, duh i identitet bošnjačke zajednice u Crnoj Gori, kroz pristup koji kombinuje terenski rad, konsultacije sa zajednicom, digitalnu obradu i sistematsku arhivaciju.

Prvi korak u metodologiji bio je **odabir sadržaja**, koji je sproveden prema nekoliko kriterijuma. Birani su elementi koji su specifični za bošnjačku zajednicu, koji su ugroženi zaboravom, koji se prenose usmeno ili se rijetko dokumentuju, te oni koji imaju značajnu kulturološku, istorijsku ili simboličku vrijednost. U proces selekcije uključeni su etnolozi, lokalni poznavaoци tradicije, vjerski autoriteti, kao i članovi zajednice koji su nosioci znanja o običajima, jeziku, ritualima i porodičnim pričama. Poseban fokus stavljen je na autentičnost – svaki zapis, priča, fotografija ili predmet morali su imati lokalno porijeklo i prepoznatljiv kontekst.

Istraživački tim, formiran na početku projekta, činili su mladi istraživači, kulturni radnici i terenski saradnici iz bošnjačkih sredina u Crnoj Gori. Njihov rad bio je usmjeren na terensko prikupljanje podataka – intervjuisanje starijih članova zajednice, posjete domovima, bibliotekama, privatnim arhivama i džematima. Sakupljani su stari dokumenti, rukopisi, narodne pjesme, predanja, fotografije iz porodičnih albuma, ali i svakodnevne riječi, izrazi i rituali koji se žive u tišini, bez zapisane forme. Tamo gdje nije bilo pisanih tragova, snimani su audio zapisi i vođene bilješke sa kazivačima.

Nakon prikupljanja, slijedio je proces **digitalizacije materijala**. Tekstualni sadržaji (poput narodnih priča, običaja, ličnih svjedočenja) prvo su transkribovani i lektorisani, a zatim pretvoreni u digitalni format (PDF, Word i web format). Stare fotografije, rukopisi i dokumenta skenirani su u visokoj rezoluciji i dodatno obrađeni kako bi se očuvala čitkost i vizuelni integritet. Svi materijali su potom katalogizovani, označeni po tematskim kategorijama i pripremljeni za postavljanje na digitalnu platformu.

U tehničkoj realizaciji korišćene su savremene **digitalne platforme i alati**, sa posebnim naglaskom na otvorenost i dugoročnu dostupnost. Svi prikupljeni i obrađeni sadržaji postavljeni su na web sajt <https://bosnjackabastina.me/>, koji je razvijen kao centralno mjesto za javni uvid u digitalnu arhivu. Platforma je dizajnirana da bude jednostavna za korišćenje, sa pretraživačima po temama, vrstama sadržaja, regijama i ključnim riječima.

Metodološki pristup ovom projektu uspio je da poveže terensku autentičnost sa savremenim tehnologijama, usmeno sjećanje sa digitalnim prostorom, i zajednicu sa budućnošću. Upravo u toj sinergiji leži snaga ovog rada – u spoju živog i trajnog, običnog i važnog, lokalnog i univerzalnog.

Narodni običaji

1. Mevlud u kući (kućni mevlud)

Kućni mevlud predstavlja jedan od najdubljih i najličnijih običaja kod Bošnjaka. Održava se povodom važnih trenutaka u životu porodice – rođenja djeteta, useljenja u novu kuću, obilježavanja godišnjice smrti voljene osobe ili jednostavno iz potrebe za duhovnim mirom. U kuću se pozivaju imami, hafizi i rodbina, a domaćica priprema posebno jelo – obično se služi baklava, hurmašica, šerbe i kahva. Muškarci i žene često sjede odvojeno. Mevlud se uči uz tišinu i pažnju, a zatim se uputi dova za zdravlje i bereket. Kućni mevlud ima duboku simboliku – to je čin zahvalnosti i povezivanja s vjerom u najintimnijem prostoru.



2. Bajramsko jutro

Bajramsko jutro kod Bošnjaka ima izuzetno bogatu strukturu i simboliku. Pripreme počinju još noć prije – čisti se kuća, priprema odjeća, a djeca dobijaju „bajramluk“ – novac ili poklon. Muškarci odlaze u džamiju na bajram-namaz, a povratkom kući grli se porodica, traži i daje halal, te obilazi rodbina, komšije i mezarja. Posebno mjesto ima prvi bajramski ručak, gdje se služe tradicionalna jela: pite, sogan-dolma, pečenje, hurmašice. Bajram je i dan radosti i praštanja, ali i sjećanja – kroz obilazak groblja, duhovna dimenzija se spaja sa svakodnevicom.



3. Iftar kod komšije

U ramazanskom periodu, Bošnjaci njeguju običaj zajedničkih iftara. Pored porodičnih iftara, česta je praksa da se poziva komšija, rođak ili prijatelj, bez obzira na imovinsko stanje. Hrana se priprema s posebnom pažnjom – nezaobilazni su hurme, supa, pite, hurmašice i domaći sokovi. Domaćin često ne sjeda dok svi ne budu posluženi, što pokazuje duboko ukorijenjenu kulturu poštovanja gosta. Iftari su i socijalna mreža – u njima se potvrđuje solidarnost, širi poštovanje i jača zajednica.



4. Dova za dijete (dova-naziv)

Kada se rodi dijete, u mnogim bošnjačkim porodicama organizuje se dova – posebna vjerska svečanost u kojoj se uči Kur'an, mevlud i dova za zdravlje i sreću djeteta. Okupe se žene iz mahale, uče ilahije, razgovaraju i daruju bebu skromnim poklonima. Ovaj običaj je spoj vjerske i porodične radosti, uz suptilne tragove tradicionalne psihologije zajednice – dijete se od najranijih dana „uvodi“ u vjerski i društveni okvir.



5. Učenje Fatih'e na mezaru

Bošnjaci njeguju običaj redovnog obilaska mezarja (muslimanskih grobalja), naročito petkom, pred Bajram. Prilikom dolaska, izgovara se tiha selam i prouči Fatiha, kao najkraća dova za rahmet duše, uklanja se trava i korov, i tiho se sjedi neko vrijeme. Ovaj običaj njeguje poštovanje prema precima, ali i osnažuje osjećaj prolaznosti, skromnosti i povezanosti sa svojim porijeklom.



6. Priprema za svadbu (prćenje i miraz)

Priprema za svadbu kod Bošnjaka ima višeslojnu tradiciju. Nekoliko dana prije svadbe, priređuje se „prćenje“ – spremanje djevojke opreme, tzv. miraza, koji se iznosi iz kuće i nosi u novi dom. U miraz ulaze pokrivači, jastuci, ručno vezene posteljine, bakarni sudovi i darovi za mladoženjinu porodicu. Prate je pjesme, suze i osmijeh – jer običaj ima i emotivnu i društvenu težinu. Prćenje je čin priznanja roditeljske ljubavi, ali i statusnog dostojanstva.



7. Sijelo i prelo

Sijelo je oblik okupljanja rodbine, komšija i prijatelja – najčešće zimi, kada se uveče, poslije jacije, ide od kuće do kuće. Na sijelima se priča, pjeva, igra kolo, pletu čarape, vežu tepisi i dijele priče o starim vremenima. Prelo je bila ženska varijanta okupljanja, uz ručni rad i razmjenu znanja. Iako su danas rijetka, sijela su u prošlosti bila stub društvene povezanosti, mjesto neformalnog obrazovanja, humora i prećutne podrške.



8. Moba – radna pomoć komšijama

Moba je tradicionalni oblik međusobne pomoći među Bošnjacima, posebno u seoskim sredinama. Kada je neko imao veći posao – sječu drva, košenje livade, berbu, gradnju kuće ili pripremu sijena – pozivao je komšije, rođake i prijatelje da mu pomognu. Nije bilo plaćanja, već se uzvratna pomoć podrazumijevala. Domaćin je obavezno pripremao ručak i posluž enje za sve učesnike. Ovaj običaj je bio više od rada – bio je oblik socijalne solidarnosti i potvrda zajedničkih vrijednosti.



9. Pitati za djevojku (prosci)

Prosudba djevojke je čin s velikim poštovanjem i jasno utvrđenim pravilima. U prošlosti, muškarac nije sam tražio djevojku, već je porodica slala „provjerene ljude“ – obično starije, ugledne muškarce – da kod djevojčine porodice „pitaju za ruku“. Običaj nalaže skromnost, ali i dostojanstvo, a najvažniji momenat je kada se domaćin izjasni s „ako je Allahova volja – jeste“, što se smatra prihvatanjem. Ovaj običaj se i danas zadržao, iako u modernizovanom obliku.



Usmena tradicija

Usmena tradicija je duša svakog naroda, prostor u kojem se čuvaju kolektivna sjećanja, vjerovanja, vrijednosti i humor. Kod Bošnjaka, usmena predaja je bila osnovni oblik prenošenja znanja s koljena na koljeno, u porodici, na sijelima, tokom radnih dana u polju, u dugim zimskim noćima. Ona nije bila samo način pripovijedanja, već i vaspitanja, oblikovanja moralnog kompasa i njegovanja pripadnosti.

Kroz **narodne priče, legende, poslovice, izreke i pjesme**, Bošnjaci su gradili mostove između prošlosti i sadašnjosti, između mitova i stvarnosti. Ove forme i danas opstaju kao neprocjenjivo kulturno nasljeđe.

Narodne priče

Jedna od najpoznatijih bošnjačkih narodnih priča sa sjevera Crne Gore je priča o **mudroj Fatimi iz Godijeva**, ženi koja je svojim razumom nadmudrila lokalnog begovog sina koji ju je pokušao poniziti pred narodom. On ju je, želeći da je postidi, javno upitao: „Šta je lakše – da žena drži jezik ili da nosi tovar drva?“ Fatima se samo osmjehnula i odgovorila: „Tovar drva mogu prebaciti iz dana u dan, a jezik – kad ga žena pusti – niko ga ne može zaustaviti. Zato ga ja držim, ali kad ga pustim, znaj da je vrijeme za istinu.“ Narod je u ovom odgovoru prepoznao mudrost i ponos jedne Bošnjakinje, a priča se i danas pripovijeda kao primjer snage riječi i dostojanstva žene.

Druga priča govori o **dijeljenju hljeba u gladi**, kada je tokom zime jednoj porodici u Rožajama nestalo hrane. Stari djed Rešid, koji nije imao ništa osim jedne pogače, presjekao je istu na sedam dijelova i svaki dan je davao po par zalogaja ukućanima, govoreći: „Nijedna glad ne traje vječno, ali se obraz ne vraća kad jednom ode.“ Poslije sedam dana pomoć je stigla od komšije, a ova priča ostala je kao podsjetnik na važnost čestitosti i porodične solidarnosti.

Legende

Legenda dolazi iz sela kod Rožaja, gdje se govori o **dovištu**, koje je, prema predanju, nastalo kada je pastir po imenu Jusuf ugledao kako se zemlja otvara i bljesak svjetlosti obasjava prostor. U tom trenutku, čuo je glas koji mu govori da je to mjesto odabrano i da tu nikada neće pasti grom. Od tada, svake godine se ljudi okupljaju na tom mjestu da klanjaju, uče Kur'an i sjećaju se onih koji su „odabrani da čuvaju zemlju bez oružja“.

Poslovice i izreke

Poslovice su bile temeljni alat u bošnjačkom vaspitanju. Jedna od poznatijih izreka koja se često govorila djeci i mladima jeste: „**Ko rano rani, dvije sreće grabi**.“ Ova jednostavna poruka imala je višeslojno značenje – ne samo o važnosti rada, već i o blagodatima koje dolaze onima koji preuzimaju odgovornost.

Druga često izgovarana poslovice bila je: „**Pametani kad ćuti govori, a budala kad priča ne zna šta kaže.**“ Ova izreka se koristila kao upozorenje, ali i kao smjernica: vrijednije je biti promišljen nego glasan, mudriji je onaj koji sluša nego onaj koji se stalno oglašava. Ove i slične poruke pratile su Bošnjake u svakodnevnici i bile svojevrsni kodeks ponašanja.

Narodne pjesme

Narodne pjesme, naročito sevdalinke i pjesme u desetercu, bile su stub bošnjačke emotivne tradicije. Jedna pjesma, koju su pjevali mladići ispod prozora djevojaka, govorila je o čežnji i skromnosti:

„Na pendžeru đul mirisa
Al' je nema što ga braše,
U srcu mi rana nova,
Kad se njeno ime spomene.“

Ova pjesma izražava tugu zbog nedostižne ljubavi, ali i poštovanje prema djevojci koja je oličenje skromnosti i dostojanstva.

Druga pjesma, često pjevana na svadbama, bila je posvećena odlasku mlade iz očevog doma:

„Oj djevojko, ružo s pendžera,
Danas ti se sudba mijenja cijela,
Od kuće se s tugom rastaješ,
U tuđini dom svoj započneš.“

Ova pjesma nije bila samo svadbena – ona je govorila o dubokoj emotivnoj tranziciji koju doživljava žena, koja napušta roditeljsku kuću i kreće u novi život, ali sa sobom nosi čitav svijet porodičnih vrijednosti.

Jezik i izrazi: Ogledalo identiteta u bošnjačkoj svakodnevnicima

Jezik je više od sredstva komunikacije. On je nosilac sjećanja, osjećanja i kolektivnog identiteta jednog naroda. U kontekstu bošnjačke zajednice u Crnoj Gori, jezik nije samo alat za izražavanje, već i trajni svjedok istorije, migracija, običaja, vrijednosti i svjetonazora. Posebno bogatstvo bošnjačkog izražavanja ogleda se u specifičnim riječima, lokalnim dijalektima, frazeologiji i starinskim izrazima koji su oblikovali narativ zajednice i ostali duboko ukorijenjeni u svakodnevnoj komunikaciji.

Bošnjački izrazi – govor kao kulturni kod

Bošnjaci sjevera Crne Gore (Bijelo Polje, Rožaje, Petnjica, Plav, Gusinje, Pljevlja) čuvaju veliki broj izraza koji se često ne mogu naći u savremenim rječnicima. Ovi izrazi nisu samo fonetski specifični, već nose značenja koja su često povezana s prirodom, emocijama, vaspitanjem, vjerom i međuljudskim odnosima.

Na primjer, izraz **"aman"** se ne koristi samo u značenju molbe (kao "molim te"), već i kao izraz tuge, žaljenja, iznenađenja ili saučešća. U zavisnosti od intonacije, može imati desetine značenja, što pokazuje bogatstvo jezičke nijanse. Slično tome, izraz **"daće Bog"** se koristi i kao želja, i kao nada, ali i kao ohrabrenje u teškim situacijama.

Tu su i izrazi kao što su:

- **"Ne daj se, jarabi"** – riječ podrške u teškim trenucima.
- **"Halali ako sam šta pogriješio"** – čest izraz za traženje oprosta, duboko ukorijenjen u islamsko-etičkom kodeksu.
- **"Hvala ti, brate"** – neformalna, ali srdačna zahvalnost koja naglašava bliskost i bratstvo, ne samo krvno već i duhovno.

Ovi izrazi su često sačuvani kroz usmenu tradiciju, te i kada se ne prenose putem formalnog obrazovanja, ostaju prisutni u svakodnevnim govorima – naročito kod starijih generacija, ali i u domovima gdje se njeguje bošnjački identitet.

Starinske riječi – svjedoci jednog vremena

Posebnu draž jeziku daju riječi koje su danas gotovo zaboravljene, ali koje nose u sebi bogatstvo kulturnog nasljeđa. To su riječi koje se danas rijetko čuju, a nekad su bile dio svakodnevnog govora. One svjedoče o načinu života, odijevanja, ishrane, rada, emocija i duhovnosti.

Evo nekoliko takvih izraza koji su zabilježeni tokom realizacije projekta:

- **Ćurde** – stariji izraz za dijete (posebno za muško).
- **Avlija** – dvorište, prostor ispred kuće, često mjesto okupljanja i druženja.
- **Čehra** – lice, izraz lica; često korišćeno u opisu ljepote žene ili umornog starca.

- **Ćilim** – tkanje koje se postavlja na pod, često ručne izrade, ujedno i statusni simbol.
- **Pendžer** – prozor; riječ koja dolazi iz turskog, ali je duboko integrisana u bošnjački narativ.
- **Minder** – jastuk ili podmetač za sjedenje u tradicionalnim domovima, naročito u tzv. "sećiji".
- **Peškirče** – mali peškir koji su žene nosile kao ukras ili koristile za ukrašavanje doma.
- **Šerbe** – slatki napitak koji se služio gostima, naročito na svadbama i vjericama.

Ove riječi su mnogo više od puke leksike – one su kulturni artefakti. Gubitkom ovih izraza, zajednica ne gubi samo riječ, već i sjećanje na prostor, vrijeme, običaj i vrijednosti koje su te riječi označavale.

Lokalni dijalekti – zavičaj u svakom glasu

Lokalni dijalekti bošnjačkih zajednica u Crnoj Gori sadrže i arhaične strukture i novotvorene izraze, često oblikovane u specifičnim geografskim i društvenim okolnostima. Primjetno je da u jeziku Bošnjaka sjevernih krajeva preovladava ijekavski govor, ali sa brojnim turcizmima, orijentalizmima i lokalizmima koji čine jezik prepoznatljivim i bogatim.

Na primjer, u Petnjici se može čuti:

"Pođoh do dućana, ama sam zaboravio kese", gdje "ama" znači "ali", a "dućan" označava prodavnicu – oboje preuzeto iz turskog jezika, ali potpuno ukorijenjeno u svakodnevici.

U Rožajama se često kaže:

"Ona mi se baš naćedila", što znači da se neko posebno doterivao ili ukrašavao.

"Naćediti se" – izraz koji je teško prevesti doslovno, ali prenosi bogatstvo bošnjačkog izražaja u vezi s ponosom, estetikom i identitetom.

Lokalni dijalekti su, dakle, unutrašnja karta identiteta. Oni razdvajaju zajednice na nivou nijansi, ali ih i povezuju kroz isti temelj jezika – što je posebno važno u očuvanju bošnjačke kulturne raznolikosti.

Ugroženost i potreba za očuvanjem

Sve ove jezičke vrijednosti – izrazi, starinske riječi, lokalni dijalekti – danas su pod ozbiljnom prijetnjom zaborava. Modernizacija, globalizacija, migracije i obrazovni sistemi koji često ne prepoznaju značaj lokalne jezičke baštine dovode do toga da mlađe generacije sve rjeđe koriste ove izraze, pa čak ih i ne razumiju.

Zato je digitalizacija i dokumentovanje jezika i izraza u okviru projekta *Digitalna arhiva bošnjačke kulturne baštine* jedan od ključnih koraka ka njihovom očuvanju. U okviru projekta

sakupljene su riječi i izrazi od starijih članova zajednice, pregledane arhive starih rukopisa i publikacija, kao i snimljeni tonski zapisi govora iz različitih opština.

Cilj nije samo da se sačuvaju ove riječi u nekom rječniku, već da se vrate u svakodnevni život – kroz škole, literaturu, lokalne medije i digitalne platforme. Jer jezik ne živi u knjigama – on živi u govoru. A svaka riječ koja se izgovori s ljubavlju prema prošlosti, postaje zalag budućnosti.

Različitost i posebnost dio jedinstvenog mozaika

Crna Gora je država, ali po veličini i broju stanovnika objektivno je mikroregija. Na malom prostoru egzistira relativno veliki broj različitih etničkih i vjerskih grupa. Pripadam onoj kategoriji ljudi koja smatra da je ovo šarenilo naša velika blagodat i da će to budućnost samo potvrditi. Suživot je riječ koju ne volim. Prije bih rekao zajednički život jer mi zapravo zajednički i živimo, pa mi ovaj prefiks nekako izgleda rogobatno i neprirodno. Bošnjaci u Crnoj Gori dijele svoj životni prostor zajedno sa Crnogorcima, Srbima, Hrvatima, Albancima, Romima. Kada je riječ o kulturi, običajima i jeziku, temama koje tretira ovaj zbornik, to je nešto o čemu se može pisati opširno, ali sam za ovu priliku odabrao da ove teme obradim iz jedne sasvim lične perspektive. Naime, živim u Bijelom Polju, tu sam proveo najveći dio dosadašnjeg života. Određeni dio života proveo sam van granica Crne Gore, što mi je, vjerujem, pored obrazovanja i posla kojim se bavim, omogućilo bolji uvid u našu stvarnost kada je suživot u pitanju.

Nažalost, pitanja kao što je na primjer jezik, uglavnom su predmet političke upotrebe ili bolje reći zloupotrebe i često se poteže u izbornim kampanjama i raznim političkim kalkulacijama. U mom neposrednom komšiluku žive Crnogorci, Srbi i Romi. Od djetinjstva znam šta su Božić i Vaskrs. Znam i za Đurđevdan, kada bi najveseliji bili naše komšije Romi. Živimo u vremenu kada su sva tri pojma i kultura i običaji i jezik, predmet politizacije i manipulacije. U posljednje vrijeme, nažalost, i predmet određenih projekata sa sumnjivim profesionalnim standardima. Da bih čitaoca bolje uputio u situaciju na ova tri polja, podijelio sam ih po segmentima.

Bošnjački narod u Crnoj Gori izgradio je svoj osoben nacionalni identitet, čiji je jedan od temelja svakako i kultura. Ali, kultura po defaultu, ne može i ne smije biti tretirana kao hermetički zatvorena cjelina u nacionalnom ili državnom ili bilo kom drugom smislu. Kultura je duhovno bogaćenje, pa je njeno širenje na uslovno kazano druge, nužnost, ali i ljepota zajedničkog života. Tako su ilahije, kaside i sevdalinke nešto što se na ovom prostoru vezuje za Bošnjake, ali u njihovom izvođenju uživaju i ostali. Takođe, nesporno je da je Ćamil Sijarić jedan od najvećih književnika u Bošnjaka, ali je on nesporno i jedan od najvećih pisaca Crne Gore. Ista je stvar i kada je u pitanju kulturna baština Bošnjaka u Crnoj Gori. Džamija u Pljevljima, najpoznatija u Crnoj Gori, dio je kulturne baštine, odnosno kulture Bošnjaka u Crnoj Gori, ali je takođe i dio kulturne baštine Crne Gore. Ne vjerujem da postoji iko ko razglednicu iz Pljevalja može zamisliti bez ove ljepotice. Dakle, kada je kultura u pitanju, jako jebitna vizura iz koje se naodređenu kulturu gleda. A za to je mnogo bitno ono što je u obrazovnom programu, ali i ono

što se dešava u obrazovnom procesu. Jako je važno da shvatimo da je ono što pripada uslovno kazano drugima zapravo i naše, jer je prostor jedinstven i samo ga ludaci mogu na bilo koji način dijeliti. Dakle, kultura Bošnjaka u Crnoj Gori dio je kulture države Crne Gore. Takođe, kultura Bošnjaka Crne Gore sa svojim osobenostima je dio kulture Bošnjaka kao naroda. Crna Gora sa ovakvim shvatanjem kulture i kulturnih identiteta može samo biti na dobitku. Ali dok ovo shvatanje postane dominantno trebaće puno rada na polju kulture i obrazovanja. Vjerujem da je ovakav pogled na kulturu način za prevazilaženje etničkih i vjerskih zidova u cijeloj regiji, ne samo u Crnoj Gori.

Običaji

Bošnjaci Crne Gore su se formirali kao specifična etnička grupa sticajem istorijskih okolnosti. Islam je jedna od neodvojivih identiteskih obilježja Bošnjaka, ali je u svakodnevni život stanovništva utkano i puno običaja naslijeđenih iz predislamskog perioda, ali i običaja primljenih od drugih etničkih grupa sa kojima vjekovima dijelimo isti prostor. Takođe, ne treba zanemariti činjenicu ni da su Osmanlije takođe u islam koji su donijeli na ove prostore, utkali i puno svojih turskih predislamskih običaja. Ja sam se ovdje zbog prostora ograničio na one običaje koji su u raznim oblicima i pod raznim imenima ostali zajednički Bošnjacima i ostalim etničkim grupama sa kojima dijele ovaj prostor. Jedan karakterističan primjer je proslava Aliđuna, početkom avgusta. Kod pravoslavnih hrišćana pandan ovom danu je Ilindan, a zapravo i jedni i drugi slave dan slovenskog paganskog boga Peruna, kojeg je tokom hristijanizacije zamijenio svetac Ilija Gromovnik. Takođe, postoji još niz običaja zajedničkih za sve etničke grupe koje egzistiraju na ovom prostoru. Tu su i običaji da se za određene dane ne upražnjavaju nikakve radne aktivnosti, što je opet vezano za predislamsku i predhrišćansku tradiciju ovih prostora. Posebno je na ovim prostorima interesantan običaj obilježavanja Đurđevdana. Ovaj dan proslavljaju bukvalno sve etničke grupe u Crnoj Gori (Srbi, Crnogorci, Romi, Hrvati itd.). Katolici u Crnoj Gori zbog gregorijanskog kalendara ovaj dan obilježavaju 23. aprila, a ostali 6. maja. Istina je da se ne radi ni o kakvom prazniku vezanom za hrišćansku i islamsku tradiciju, već se radi o danu koji je obilježavan u davna vremena, a vezan je za buđenje prirode, odnosno početak novog ciklusa života na Zemlji.

TRAGATI ZA SVOJOM KULTUROM, OTKRITI, PRONAĆI I OBJELODANITI NJENE TRAGOVE IZRAZ JE ISTINSKE LJUBAVI PREMA TOJ KULTURI I NJENOM NARODU

Kultura je nešto što se gaji, što se pazi da bi se razvilo i čime se jedan narod diči, jer je izraz njegovog materijalnog i duhovnog djelovanja. Ona je izraz skupa procesa i promjena kroz koje taj narod prolazi. Ona je izraz historijske dinamike jednog naroda. Baš zbog svega toga ona je jedna od najbitnijih, ako ne i najbitnija, karakteristika jednog čovjeka i jednog društva. Ona odvaja čovjeka od životinje. Ona je neodvojivi dio čovjeka, jer nema čovjeka bez kulture, niti kulture bez čovjeka, s tim što svakako ima kultura čiji elementi nisu odgovarajući za drugu kulturu. A blago li onima koji slijede kulturu čiji su elementi izgrađeni na temeljima vjere islama, koje je odredio Mudri Allah, dž.š. koji nema mahana i koji je nepogrješiv.

Rad našeg mladog kulturologa Fatiha Hadžića, knjiga „Elementi materijalne i duhovne kulture Bošnjaka u Sandžaku“, u koju je uložio svoje dragocjeno vrijeme, odslikava dušu i tijelo jednog naroda i jedne kulture, što prkose balkanskim vihorima i olujama. Taj bošnjački narod i njegova kultura, prije svega nadahnuta ljepotama islama, kroz vrijeme su prolazili kroz razna iskušenja i nedaće. Ali, sve te nedaće, na neki način, bile su prevaziđene i bit će, inša Allah, ali su uvijek najviše boli nanosili nemar, zaborav i neprimjeren odnos, što su dolazili iz redova onih koji su se deklarirali kao sljedbenici te kulture i onih koji su ponikli u njoj, ali su se vremenom otuđili i pogazili svoje korjene.

Zanimljivo je, možda je donekle i čudo, da su mnogi spomenici ove svjetske kulture opstali, zbog jačine tih napada koji su dolazili i iznutra i spolja. Svakako da bi bilo više spomenika kulturne baštine ovog naroda, da nije bilo tog uništavanja i rušenja, ali ipak je za pohvalu jačina te duhovne snage ovoga naroda, koja je sačuvala i ono što danas postoji. Kao što su rekli mudraci “vrijeme se ne završava sa nama i ne počinje od nas”, tako da i današnje generacije sljedbenika islamske kulture imaju zadaću održavati i njegovati ono što je došlo do njih i sve te emanete predati budućim generacijama.

Ovo djelo kao da je mjerilo naše svijesti. Ono kao da je odgovor rušiteljima naših tragova i naše baštine da u tome nisu uspjeli, iako su se stoljećima trudili. Jer djelo graditelja nije što i djelo rušitelja. Jedno je red, a drugo je nered. Svi ovdje navedeni i opisani spomenici islamske kulture jasna su slika uspostavljanja reda i mira na ovim prostorima. Oni su brana koja štiti od bujica i poplava nereda.

Autor je u svakom poglavlju obradio po jedan sandžački grad, odnosno opštinu. O svakoj opštini dati su elementarni podaci o geografskoj, demografskoj, vjerskoj, historijskoj, kulturnim spomenicima, tradiciji, običajima i ostalim zanimljivostima. U ovim poglavljima data je gradska kultura Sandžaka, a ujedno i seoska, a naročito u posebnom poglavlju o Pešteri, što je rad učinilo veoma interesantnim sa aspekta etnologije. Ovaj rad očiti je dokaz da je teritorija Sandžaka samostalna

karakteristična kulturno-historijska cjelina, koliko god to negirali pojedini subjektivni i, nažalost, virusom mržnje zaraženi krugovi.

Rad ujedno sadrži i nazive svih naseljenih mjesta na teritoriji Sandžaka i podatke o broju stanovnika u opštinama, što ga čini zanimljivim svima onima koji se bave izučavanjem kretanja stanovništva. U ovom radu nije izostavljena ni arhitektura Sandžaka, koja odmara tijelo i dušu, i koja je veoma zanimljiva za ljubitelje djela čovjekovih ruku.

Također, bitna dimenzija ovog rada je to što je autor dao nekoliko biograđija pojedinaca koji su bili od najistaknutijih u svome u kraju, što je veoma važno, uzimajući u obzir da je u svakom procesu i svim ovim oblastima, zapravo, čovjek taj koji zaslužuje pažnju, jer zapravo i sve te građevine postoje zbog njega, jer se istinski humanizam nalazi u islamskoj kulturi i civilizaciji.

Završit ću riječima, koje opisuju motiv za dobročinstvom kod jednog sljedbenika islamske kulture: "Za života je utrošio zlato i srebro za podizanje zadužbina. Bio je svjestan da su svakome njegova djela najbolje potomstvo." (Dio natpisa na mostu Mehmed-paše Sokolovića u Višegradu, sagrađenom 1571/72. godine.)

Predstavljanje sajta kao javno dostupne arhive

Sajt Bošnjačka baština zamišljen je kao centralna digitalna platforma posvećena očuvanju, prezentaciji i daljem razvoju kulturne, historijske i tradicijske baštine Bošnjaka. Kada uđete na početnu stranicu, dočekuje vas poruka dobrodošlice uz jasno definisanu misiju: sačuvati sjećanje na tradiciju, običaje, jezik i umjetnost, te učiniti sve to dostupnim svima — članovima zajednice, istraživačima, studentima i široj javnosti. (bosnjackabastina.me)

Platforma nije zamišljena samo kao arhiv starih podataka — njena svrha je da bude živa i aktivna baza znanja, mjesto gdje se historija, kultura i tradicija susreću s novim generacijama. Na taj način sajt funkcioniše kao digitalni čuvar kolektivne memorije i kao most koji povezuje prošlost sa sadašnjošću i budućnošću.

Kako pretraživati sadržaje

Da bi bio što pristupačniji korisnicima, sajt nudi jednostavan i intuitivan meni na vrhu stranice jasno su naznačene glavne sekcije: “Galerija”, “Novosti”, “Dokumenta”, “Tradicija” i “Svjedočenja”.

Kategorije sadržaja na sajtu

Sajt je organizovan kroz jasno definirane kategorije, koje omogućavaju korisniku da brzo pristupi željenom tipu materijala. Među glavnim kategorijama su:

- **Galerija**
- **Dokumenta**
- **Svjedočenja**
- **Novosti**

Takva organizacija omogućava da sajt bude koristan i široj javnosti i specijalizovanim korisnicima — bilo da neko želi da se informiše, negdje istražuje, ili da predloži i objavi novi sadržaj.

Plan za buduće dopunjavanje platforme

Sajt Bošnjačka baština nije zamišljen kao konačna, završena zbirka, naprotiv, on je živi projekat, otvoren za rast, dopunu i kolektivno građenje baštine. Plan za budućnost podrazumijeva nekoliko ključnih smjernica:

Prvo, redovno **sakupljanje novih materijala** — to znači obilazak zajednica, intervju sa starijim ljudima, prikupljanje rukopisnih zapisa, fotografija iz privatnih arhiva, snimke običaja i života. Time se arhiva stalno obogaćuje i širi. Ovaj pristup je u duhu savremenih praksi digitalnog arhiviranja — temeljeno i responzivno prikupljanje građe.

Drugo, **poboljšanje tehničke i sadržajne infrastrukture** — dodatak metapodataka, bolja kategorizacija, “tagovanje” sadržaja, olakšana pretraga, multimedijalni formati (tekst, audio, video, galerije), te mogućnost preuzimanja ili citiranja izvora. Ovo ne samo da olakšava upotrebu, već osigurava trajnost i standardizaciju arhivskog materijala.

Treće, **inkluzija zajednice i participativni pristup** — poziv korisnicima da sami šalju materijale, predloge, svjedočenja, stare fotografije ili priče. Time arhiva postaje zajednički proizvod, od zajednice za zajednicu. To je princip koji se danas prepoznaje kao moćan alat u očuvanju identiteta i osnaživanju zajedničke memorije.

Četvrto, **edukacija i promocija** — planirane su radionice, seminari i online kampanje kroz koje će se mladi i zainteresovani učiti važnosti kulturne baštine, metodama dokumentovanja i upravljanja arhivom, kao i načinima da doprinesu njenom razvoju. Na taj način sajt postaje i mjesto učenja, komunikacije i aktivnog učešća u baštini.

Na kraju, tu je i **održavanje i zaštita podataka** — redovni backup podataka, migracija datoteka na savremene formate i poštovanje standarda digitalne arhivistike (npr. preporuka internacionalnih smjernica za digitalizaciju kulturne baštine). Time se osigurava dugoročna sigurnost i očuvanje građe, bez obzira na tehnološke promjene.

Prilozi

Na kraju ove publikacije, donosimo pregled izvora koji su korišćeni prilikom realizacije projekta *Digitalna arhiva bošnjačke kulturne baštine*, kao i posebne zahvalnice svima koji su doprinijeli njegovom uspjehu. Takođe, ostavljamo otvoren kanal komunikacije za sve koji žele da sarađuju, podijele svoj materijal, sugestiju ili priču, te da zajedno širimo ovu vrijednu platformu.

Korišćena literatura i izvori

- Građanska alijansa. (2020). *Kultura, običaji i jezik nacionalnih zajednica u Crnoj Gori*. Građanska alijansa. <https://gamn.org/wp-content/uploads/2021/03/GA-Kultura-obicaji-i-jezik-nacionalnih-zajednica-u-CG-2020.pdf>
- Hadžić, F. (n.d.). *Elementi materijalne i duhovne kulture Bošnjaka u Sandžaku*. (PDF). https://www.researchgate.net/profile/Fatih_Hadzic2/publication/327477356_Elementi_materijalne_i_duhovne_kulture_Bosnjaka_u_Sandzaku/links/5b91866c92851c78c4f3d173/Elementi-materijalne-i-duhovne-kulture-Bosnjaka-u-Sandzaku.pdf
- "SANDŽAČKI BOŠNJACI" – skup radova o bošnjačkoj zajednici u Sandžaku (različiti autori). Dostupno putem akademskih baza.
- Upoznaj-komšiju / Youth for Human Rights (2022). *Upoznaj komšiju: Kultura nacionalnih zajednica u Crnoj Gori* [Brošura]. <https://www.yihr.me/wp-content/uploads/2022/07/Upoznaj-komsiju-brosura.pdf>
- International Institute for Islamic Thought. (2025). *Faith and Loyalty: Bosniaks and the Austro-Hungarian Empire*. (PDF). <https://iiit.org/wp-content/uploads/Faith-and-Loyalty-Bosniaks-and-the-Austro-Hungarian-Empire.pdf>
- Zbornik radova „Crnogorske studije kulture i identiteta“ (Univerzitet Crne Gore, Fakultet dramskih umjetnosti). (2015). *Crnogorske studije kulture i identiteta*. https://www.ucg.ac.me/skladiste/blog_1255/objava_70622/fajlovi/Crnogorske%20studije%20kulture%20i%20identiteta.pdf UCG - Univerzitet Crne Gore

Zahvalnice

Posebnu zahvalnost dugujemo svim pojedincima i institucijama koji su doprinijeli uspješnoj realizaciji projekta:

- **Fondu za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava** – na podršci i prepoznavanju značaja digitalizacije bošnjačke kulturne baštine
- **Saradnicima na terenu**, koji su bilježili, fotografisali, razgovarali sa kazivačima, snimali i dokumentovali
- **Autorima tekstova i publikacije**, koji su svojom stručnošću i predanošću dali neprocjenjiv doprinos
- **Starijim članovima zajednice** koji su nesebično podijelili svoja sjećanja, fotografije, predmete i priče
- **Tehničkom timu i web dizajnerima**, koji su omogućili funkcionalnost i estetiku sajta bosnjackabastina.me

Ova publikacija i prateći digitalni arhiv ne bi bili mogući bez zajedničkog truda, predanosti i ljubavi prema kulturnom naslijeđu koje nas oblikuje.

Otvoreni smo za svaku inicijativu koja doprinosi očuvanju, razumijevanju i promociji bošnjačke kulturne baštine – jer, samo zajedničkim trudom možemo sačuvati ono što nas čini prepoznatljivima.

Digitalna arhiva bošnjačke kulturne baštine - Očuvanje identiteta kroz digitalne tragove

Priredio: Adem Fetahović

Stručni saradnici: Muradija Kijamet, Derviša Fetahović, Saida Bećirović, Alen Poljak.

Tiraž: 500 komada

Štampa: MM PRINT DOO Bijelo Polje

Bijelo Polje 2025 godina.

Ova publikacija štampana je u okviru projekta „Digitalna arhiva bošnjačke kulturne baštine“ koji je podržan od strane Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava Crne Gore.

Iznijeti stavovi su isključivo odgovornost priredjivača.